

До 90-річчя гетьманату Павла Скоропадського

В.Ф.Солдатенко*

ПРИХІД П.СКОРОПАДСЬКОГО ДО ВЛАДИ: МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО ПЕРЕВОРОТУ ТА ВИЗНАЧАЛЬНІ ЧИННИКИ ЗАКРІПЛЕННЯ РЕЖИМУ

У статті аналізуються причини державного перевороту в Україні 29 квітня 1918 р., співвідношення об'єктивних і суб'єктивних чинників у процесі його здійснення, з'ясовуються конкретні позиції і поведінка різних політичних сил у ході зміни влади. Простежуються заходи, ужиті в перші дні існування Української Держави, спрямовані на закріплення гетьманського режиму П.Скоропадського.

Загалом коротка за історичними мірками революційна доба – 1917–1920 рр. – ознаменувалася в Україні потужним вибухом державотворчих ідей, концепцій, поривань, частина яких була доведена до стадії експериментів, пройшла ґрунтовну суспільну апробацію.

Особливе місце в історичному досвіді посів період гетьманату. Він став справжньою альтернативою планам соціальних і національних перетворень, якими буквально марили соціалістичні сили мало не всієї тогочасної Європи. Гетьманат круто змінив вектор прогресивного поступу, став спробою наочної реалізації політико-правової моделі суспільного устрою, в основі якої лежала філософія повернення до здавна відомих, випробуваних людством цінностей у поєднанні з національно-специфічними традиціями, що, здавалося, також назавжди відійшли в минуле.

Як у 1918 р. українське суспільство розкололося на два нерівні табори, більший з яких рішуче не сприйняв запропонованих П.Скоропадським рецептів «оздоровлення» нації, так і до сьогодні продовжуються непримиренні битви представників різних підходів до тлумачення, оцінки однієї з дуже непростих сторінок вітчизняного досвіду. При цьому створюється враження, що останнім часом адептів монархічно-авторитарного варіанту українського державотворення помітно побільшало. А відтак, важливо предметно розібратися в теоретичних підвалинах історичного феномена у тісному взаємопоєднанні з тим, як реалізувалися заміри і що вони реально несли суспільству в цілому. Принципове значення має неупереджена, позбавлена кон'юнктурних нашарувань оцінка результатів нетривалого функціонування режиму і виважений, вдумливий розбір аргументації, пропонованої сьогоднішніми дискусантами.

Починати ж аналіз логічно зі з'ясування питання про співвідношення об'єктивних і суб'єктивних чинників державного перевороту, оформлення гетьманського режиму.

Безперечно, суспільні суперечності (як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру) в Україні на середину весни 1918 р. надзвичайно загострилися, сплелися в надто тугий вузол. Перспективи скільки-небудь швидкої та обнадійливої нормалізації життя просто не проглядалося, точніше: тогочасні правлячі кола її не пропонували.

---

* Солдатенко Валерій Федорович – член-кореспондент НАН України, д-р іст. наук, професор, завідувач відділу соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАНУ.

Із цього погляду рішуче розрубання вузла, насильне усунення з політичної арени Центральної Ради – уособлення національно-демократичного фронту, оплоту соціалістично орієнтованих політичних сил, концентрація влади в руках правого табору були значною мірою зумовленими, навіть закономірними – принаймні, як тимчасова розрядка ситуації – з тим, щоб ефективніші рішення віднаходити дещо пізніше, «по ходу» запущеного в дію процесу. Порівняно підготовленішими до спроби випробування ролі національних провідників виявилися у той час сили, що до того були «відторгнутими» на «обабіч» активного суспільного життя.

Національно-демократичні сили, навпаки, виявили свою слабкість у тогочасних подіях не лише майже повною відсутністю конструктивного прагматизму, а й нездатністю точно оцінити ситуацію, оперативно запропонувати привабливі варіанти поведінки, на які б пристали маси.

Спільною для сучасних праць істориків різних напрямів є теза, згідно з якою головну роль у падінні Центральної Ради відіграв зовнішній фактор. Це насправді настільки очевидно, що зайве на цьому аспекті зупинятися. Значно доцільніше сконцентрувати увагу на сутності політичної кризи, яку Центральна Рада не змогла подолати, а праві сили цим ефективно скористалися.

Із січня до кінця квітня 1918 р. ішов неухильний процес падіння авторитету української влади. Чи не найпереконливішим доказом відсутності у Центральної Ради масштабної, надійної опори була мізерність збройних сил УНР. Якщо навіть погодитися з тими дослідниками, які все ж завищено визначають чисельність армії УНР у 15 тис. чол.¹, то і такої сили у той час було зовсім недостатньо для вирішального впливу на долю України.

До того ж, окрім кількісних характеристик, не можна не зважати і на якісні показники: вкрай низьку боєздатність українських частин і бездарність військового проводу. Навесні 1918 р. керівництво Міністерства військових справ здійснило низку заходів, які ще більше ослабили армію УНР. Так, 15 квітня 1918 р. було змінено 90% командирів і начальників штабів українських військових частин. Того ж дня міністр О.Жуковський підписав наказ про передислокацію українських полків і дивізій². Це призвело до того, що на момент перевороту значна їх частина перебувала у дорозі. Свідомо чи ні, але військове керівництво УНР сприяло діям німецького командування у блокуванні незначних українських військових підрозділів у Києві й позбавило останніх бодай якоїсь реальної можливості підтримати Центральну Раду.

Хрестоматійним стало твердження, що німці силоміць роззброїли дивізію синьожупанників і залишили політичний провід УНР беззахисним. Проте наявні факти дають серйозні підстави для висновку, що керівництво Народного міністерства військових справ не лише знало про наміри німців, але й, певною мірою, задалегідь дало на них згоду. Ще у середині квітня 1918 р. під тиском німецьких генералів О.Жуковський погодився на розформування українських дивізій, утворених із колишніх полонених. Згідно з домовленістю, підрозділи цих дивізій підлягали демобілізації, в армії УНР могла залишитися незначна частина лише командного складу. Для проведення акції сторони мали створити спільну комісію³. Наприкінці квітня німці самостійно розпочали розформування українських військових частин. Правда, на день перевороту було розформовано лише один полк синьожупанників, інші ж полки дивізії були ліквідовані в першій половині травня 1918 р.

За умов присутності в Україні іноземних військ врятувати державні інститути від зазіхань німецьких та австро-угорських генералів могла лише широка й масштабна підтримка Центральної Ради з боку населення УНР, особливо селянства. Значна ж, заможніша його частина була незадоволена аграрною політикою Української влади і вимагала скасування закону про соціалізацію землі.

Саме вона в лютому–квітні 1918 р. виявила підвищену активність, поряд із відміною земельного закону домагалася забезпечення вільної діяльності несоціалістичних українських партій та організацій і введення представників Української демократично-хліборобської партії (УДХП) до Центральної Ради. Однак керівництво УНР з обережністю ставилося до цих пропозицій, штовхаючи тим самим заможне українське селянство шукати підтримки і захисту у німців та австрійців.

Негативно впливали на політичний стан у державі і постійні конфлікти між урядом та фракціями українських політичних партій у Центральній Раді. Зокрема, діяльність Ради народних міністрів дедалі відвертіше критикували представники УПСС та УПСФ. Конфлікти між урядом і фракціями політичних партій у Раді провокувалися також керівництвом ряду міністерств. Так, міністр внутрішніх справ М.Ткаченко заборонив проведення 29 березня 1918 р. святкової демонстрації в Києві, присвяченої річниці створення Центральної Ради⁴. При цьому представники фракцій не отримали жодних роз'яснень щодо таких дій.

Різку критику викликали запровадження урядом цензури на друковане слово, заборона страйків і зборів, нехтування інтересами професійних спілок та невизнання колективних договорів, вимоги до робітників гарантувати політичну благонадійність. Така діяльність уряду призвела до того, що частина депутатів фракції УСДРП у Малій Раді (М.Андрієнко, М.Ковальський, О.Гермайзе, М.Єремів) на знак протесту склали із себе повноваження членів Центральної Ради⁵.

Сама ж Рада народних міністрів УНР взагалі тривалий час була паралізована, втягнувшись у процес реорганізації, який тривав майже весь березень 1918 р., та, по суті, не завершився і в наступному місяці.

Весною 1918 р. активізували свою діяльність праві партії та організації України. Були створені нові консервативні політичні організації. У Києві сформувалася Українська народна громада (УНГ), яка об'єднала у своїх рядах землевласників і колишніх військових. Серед членів громади (їх кількість, за найоптимістичнішими оцінками, не перевищувала 2 тис. чол.) значну частину становили старшини 1-го Українського корпусу та козаки Вільного козацтва, а її головою став Павло Скоропадський. Керівництво УНГ поставило перед собою завдання об'єднати консервативні партії та організації України.

Серед них найвпливовішими були Українська демократично-хліборобська партія, Союз земельних власників і Рада земель. Але між ними існували істотні розбіжності в підходах до аграрного та національно-культурного питань. УДХП прагнула зміцнення української державності й виступала за парцеляцію великої земельної власності. Союз земельних власників та Рада земель захищали збереження поміщицьких латифундій, тому піддавали різкій критиці ідеї дроблення сільськогосподарських маєтків. Розбіжності між цими організаціями були зумовлені і їх соціальною базою. Союз земельних власників користувався впливом переважно на Лівобережній Україні, а серед його членів переважали росіяни-поміщики. Рада земель була організацією правобережних земельних власників, де більшість становили поляки.

УДХП виступила ініціатором скликання в Києві Всеукраїнського хліборобського з'їзду. Українська народна громада підтримала це починання і вирішила взяти активну участь у його підготовці. Планувалося скликати цей форум обов'язково до 12 травня 1918 р., щоб випередити Центральну Раду, яка призначила на цю дату відкриття Українських Установчих зборів. П.Скоропадський направив свого представника до Союзу земельних власників, який мав переконати лідерів цієї організації в необхідності проведення такого з'їзду. Саме у той час з'явилася друкована відозва УДХП, яка призначала відкриття Всеукраїнського хліборобського з'їзду на 29 квітня 1918 р. Керівники УНГ та Союзу земельних власників підтримали демократів-хліборобів.

Ідея встановлення в Україні диктатури з метою протидії «руйнівним силам» виникла у П.Скоропадського ще в першій половині січня 1918 р., коли стало очевидним, що Центральна Рада та її уряд нездатні зупинити наступ більшовицьких сил. У той час генерал відчайдушно намагався змобілізувати формування вільного козацтва на протибільшовицький опір і сподівався при сприянні голови французької військової місії в Києві, комісара Французької Республіки при уряді УНР генерала Жоржа Табуї залучити до спільної акції польський і чехословацький корпуси. Але цей план виявився нереальним.

У березні 1918 р. П.Скоропадський поселився в готелі «Кане» разом із колишніми офіцерами 1-го Українського корпусу. У той час ішло вироблення ідейно-політичних орієнтацій УНГ. Зокрема, планувалося запровадження загальних виборів, скликання сейму (парламенту), призначення сильного уряду та створення боєздатної української армії. Відомий правник Парчевський пропонував передати всю повноту влади одній особі з диктаторськими повноваженнями. Саме такий диктатор мав вивести Україну з економічної та політичної кризи. Парчевський був одним із перших, хто пропагував необхідність відновлення в Україні гетьманщини. Керівництво УНГ хотіло провести державний переворот за допомогою колишніх офіцерів та заможного українського селянства. Іншу позицію займало правління Союзу земельних власників, яке направило командуванню Київської групи окупаційних армій докладний план зміни влади в Україні. Він передбачав розпуск Центральної Ради й уряду. Вся повнота влади мала перейти до рук призначеного німцями генерал-губернатора, який управляв би Україною за допомогою директорії. Таку позицію землевласників підтримувало австро-угорське командування.

Не будучи впевненими у можливості й доцільності тривалої окупації України, німці надали перевагу ідеї П.Скоропадського утворити новий, дієздатніший український уряд. Природно, слід було визначити претендента, який би його очолив. Пошуком кандидатів на цю посаду займалися різні служби окупаційного командування. Так, німецька військова контррозвідка запропонувала П.Скоропадського, І.Луценка та І.Полтавця-Остряницю. Їм була дана така характеристика: «Скоропадський – аристократ, монархіст, генерал, багатий поміщик, слабівильний, але честолюбний; лікар Луценко – сильний оратор, уміє повести за собою маси, поміркований соціаліст, щирий українець, прекрасний організатор; Полтавець – політичний авантюрист, готовий на будь-які комбінації, якщо це принесе йому користь»⁶.

Інші німецькі служби кандидатами на владу називали М.Міхновського, того ж таки П.Скоропадського та Є.Чикаленка. Остання кандидатура швидко відпала. Д.Дорошенко серед причин зняття прізвища багатого поміщика та відомого громадського діяча з числа «пошукачів» називає відмову самого Є.Чикаленка. Але, мабуть, ближчою до істини є Н.Полонська-Василенко, яка основну причину усунення Є.Чикаленка з числа реальних претендентів на владу вбачає у небажанні німецького командування та багатьох впливових українців поставити на чолі держави під час громадянської війни цивільну людину.

Не було єдності з цього питання і в Союзі земельних власників. Так, один із його лідерів граф Гейдер пропонував на посаду диктатора Б.Ханенка (нащадок гетьмана М.Ханенка), але більшість також хотіла бачити на чолі України військового.

Загалом окупаційні власті віддали перевагу П.Скоропадському з цілої низки причин. Генерал мав достатньо гучне історичне ім'я – походив зі старовинного українського роду (Іван Скоропадський був гетьманом України на початку XVIII ст.). Скоропадські на 1917 р. належали до числа найбільших земельних власників і в ході революційних подій виявилися стороною, що серйозно постраждала – соціалістичне законодавство і здійснені на його основі дії були спрямовані на руйнацію самого способу існування поміщицького роду.

П.Скоропадський мав послідовно-монархічні уподобання та орієнтації. Він довгі роки був у найближчому оточенні Миколи II і як офіцер честі доводив вірність абсолютизму в ході російсько-японської і Першої світової війн.

Опинившись у гострому конфлікті із Центральною Радою після українізації 34-го армійського корпусу та ставши почесним отаманом вільного козацтва (тодішній український провід уже в 1917 р. панічно боявся гетьманських зазіхань бойового генерала), П.Скоропадський яскраво уособлював неприйняття всіх революційно-народоправничих планів і зусиль національно-демократичного табору, тим більше радикальних більшовицько-радянських сил.

Все це дозволяло небезпідставно сподіватися на те, що рівняння на кайзерівські і цісарські шаблони для П.Скоропадського будуть природними, органічними, наслідуватимуться, як мовиться, не за страх, а за совість, матимуть достатньо міцне не лише ідейно-психологічне підґрунтя, а й цілком певний матеріальний, класовий інтерес.

То ж кращого претендента на посаду, від якої залежало б розв'язання не стільки національно-українських проблем, скільки реалізація на теренах України інонаціональних інтересів, годі було й шукати.

Важливе місце в підготовці державного перевороту в Україні зайняла нарада представників центральних держав у ніч із 23 на 24 квітня 1918 р., що проходила в помешканні начальника штабу Київської групи армій генерала В.Гренера. Саме тоді остаточно було визнано зміну влади «необхідною і такою, що не становить особливих труднощів»⁷ і вирішено питання про майбутнього диктатора України. Однак слід звернути увагу, принаймні, ще на два важливі аспекти. По-перше, це з'ясування того, чому саме цього дня, 24 квітня 1918 р. представники центральних держав остаточно вирішили долю Центральної Ради.

Ще із середини березня в Києві почала працювати змішана комісія, яка мала підготувати новий економічний договір між УНР та центральними державами. Делегацію Української Народної Республіки очолив М.Порш – голова Державної комісії з товарообміну, німецьку та австро-угорську – послы А.Мумм та Й.Форгач. 23 квітня представники делегацій трьох держав підписали економічний договір, яким сповна документально забезпечувались інтереси Німеччини й Австро-Угорщини, їхні потреби в продовольчих товарах і сировині. Більше того, окупанти домоглися колосальних односторонніх вигод. Прикладом може бути нав'язана ними гра цін. Ось як її оцінювала лише в одному з аспектів німецька сторона: «Значення договору про вугілля стає ясним із зіставлення цін: у мирний час один пуд вугілля коштував тут 20 копійок, встановлена нами зараз (підкреслено мною – В.С.) ціна $4\frac{1}{2}$ – 5 крб (у 25 разів вища – В.С.).

Якщо, таким чином, Німеччина постачить Україні 19 млн т вугілля, то це принесе нам величезний прибуток – майже 96 млн марок. З іншого боку, підвищення встановлених для нас українським урядом цін на хліб становитиме в середньому близько 3 крб за пуд, тобто за належні поставки до Німеччини 30 млн пудів хліба – близько 90 млн крб, що становить у середньому 120 млн марок. Таким чином, у результаті вигідних фінансових умов угоди на вугілля ми сплачуємо за хліб лише близько 24 млн марок»⁸. Тому німецьке командування мало якомога оперативніше подбати про пошук та приведення до влади в Україні такої сили, яка була б здатна виконати умови договору.

По-друге, німці вирішили підтримати кандидатуру П.Скоропадського не беззастережно. На нараді у генерала В.Гренера обговорювався план дій Київської групи армій. Була підготовлена заява про поточну й майбутню діяльність військ центральних держав на українських землях⁹. Відхилення Центральною Радою положень цього документа означало б санкцію на державний переворот в Україні. Тому завбачливо пропонувалось одержати згоду на подібний документ від майбутнього диктатора – Павла Скоропадського.

Обидва документи (заява Центральній Раді і попередні умови П.Скоропадському) мали такі спільні положення: запровадження на території України окупаційних військово-польових судів, звільнення з державних установ «неблагонадійних елементів», відновлення приватної власності на землю, відміна всіх заборон на вивіз з України продовольчих товарів і сировини, неможливість формування українського війська чи його цілковита залежність від німецьких генералів¹⁰. Таким чином, окупаційне командування забезпечувало зміцнення своєї влади в УНР незалежно від того, хто згодився б на їхні ультимативні вимоги і яким чином розвивалися б події в Україні надалі.

Дізнавшись про зміст заяви, Центральна Рада відмовилася її визнати і негайно висловила протест генералу-фельдмаршалу Г. фон Ейхгорну та німецькому послу в Україні А. Мумму фон Шварценштейну. Це фактично вирішило долю керівництва УНР. Того ж дня, 24 квітня 1918 р. відбулася зустріч начальника штабу німецьких військ в Україні генерала В.Гренера з П.Скоропадським. Після визнання останнім попередніх умов генерал підкреслив, що його війська нададуть підтримку диктатору тоді, як той власними силами здійснить державний переворот в Україні. До того ж моменту німці обіцяли витримувати нейтралітет. При цьому П.Скоропадському дали зрозуміти, що німецьке командування не допустить вуличних боїв.

Практичні ж, таємні дії окупаційного командування були зовсім іншими. Цього ж дня генерал-фельдмаршал Ейхгорн направив дві інструкції залозі в Києві. Перша встановлювала три таємні сигнали: «Готувати», «Здійснювати» і «Перепона звісткам». За першим німці мали зайняти стратегічні пункти Києва, після другого вони розпочинали роззброєння українських військових частин. Третій сигнал мав запобігти поширенню звісток з міста, а також не допустити зв'язку керівництва УНР із місцевими органами влади.

Друга інструкція передбачала збереження контролю окупаційного командування над залізничним транспортом України. У разі страйку українських залізничників німецькі війська повинні були здійснювати такі заходи: обсадити залозами всі важливі залізничні станції, майстерні та склади; захищати всіх осіб, які б виявили бажання продовжувати працю, карати агітаторів та страйкарів. У разі неможливості негайного припинення страйку – забезпечити контроль над будь-якою залізничною лінією та створити умови для її функціонування. На ній мав діяти німецький військовий порядок, а український персонал повинен був йому підкорятися. Особи, які чинили б опір його діям, мали ув'язнюватися¹¹.

24 квітня 1918 р. відбулася ще одна подія, що вплинула на позицію німецького командування. У Києві від імені доти невідомої організації «Союзу порятунку України» був заарештований багатий банкір А.Добрий. Його вважали одним із найвпливовіших фінансових діячів, котрі мали тісні стосунки з німецьким командуванням. Він не мав особливого значення для німців, але вони не хотіли втратити зручної можливості для перевірки «міцності» Центральної Ради та українського уряду, їх здатності до рішучих дій. Тому командування Київської групи армій заявило протест керівництву УНР. Воно вимагало ретельного розслідування цієї справи та покарання винуватців. На все це Раді народних міністрів відводилося 24 години. Німецькі генерали прекрасно розуміли, що уряд УНР не зможе вкластися у цей термін. 25 квітня, не отримавши позитивної відповіді на свою заяву, Г.Ейхгорн оприлюднив наказ про введення німецьких польових судів в Україні, заборону будь-яких мітингів та зборів, обмеження свободи слова й друку.

Цього ж дня командуючий німецькими військами видав ще один наказ, яким фактично позбавляв український уряд можливості подбати про захист Києва. Німці зайняли всі стратегічні пункти міста. Їхні військові частини приступили до виконання заходів за сигнальними гаслами «Готувати» і «Здійснювати»

від 24 квітня 1918 р. Тобто, переворот розпочався, по суті, 25 квітня. Його здійснивав аж ніяк не П. Скоропадський «власними силами», а окупаційні війська.

Ситуація вимагала від Ради народних міністрів рішучих дій. Однак керівництво УНР розгубилося, не спромоглося прийняти бодай якогось рішення. Воно не наважилося ні на переговори з німцями, ні на відкриту боротьбу проти окупантів. У діях керівників УНР не було чіткості й послідовності. Адже в той час як Центральна Рада заявляла протести окупаційному командуванню, український уряд дав згоду на роззброєння своїх військових частин, що знаходилися на околицях Києва. Активну допомогу в проведенні цієї акції німцям надавали Січові стрільці¹².

Уже в розпал подій, 26 квітня командуючий Київської групи армій отримав і офіційний дозвіл німецького імператора на проведення державного перевороту в Україні. У ніч із 26 на 27 квітня німці роззброїли радикально налаштований полк дивізії синьожупанників, сформованої свого часу в Німеччині з колишніх українських військовополонених. Паралельно з обшуком у приміщенні Центральної Ради й арештом ряду міністрів 28 квітня німецькі генерали дали згоду П.Скоропадському озброїти своїх прихильників.

Утім, на той час ситуація була взята під абсолютний контроль окупантами. Тому П.Скоропадський змушений був пізніше констатувати: «28-го квітня мені нічого не доводилося робити, все уже було готове»¹³. Та і 29 та 30 квітня генерал спокійно собі відпочивав і навіть згодом він не з'ясував, якими силами і коли займалися стратегічні пункти Києва¹⁴. Довелося виправдовуватися, що з часом «просто призабув деталі, подробиці дрібних сутичок».

Можна, звісно, дивуватися надзвичайному спокою і здатності самовладання генерала, виявлених у екстремальних умовах. А можна припустити, що П.Скоропадський від самого початку, як ніхто інший, знав свою справжню роль у перевороті, розумів, що від нього мало що залежить (зважаючи на сили, яких явно бракувало), а тому терпляче чекав фіналу.

Що ж до головних подій ключового дня, 28 квітня, то вони описані П.Скоропадським детально – доки силовими методами (однак із мемуарів не дуже ясно, хто їх насправді здійснивав) блокувались установи, він міг кілька годин провести у роздумах біля пам'ятника Святому Володимирі¹⁵, потім тривалий час говорити з архієпископом Никодимом¹⁶ тощо.

Із погляду вищевикладеного не можна пристати до фабули розвитку подій, запропонованої О.Отт-Скоропадською та П.Гай-Нижником. На їх переконання, плани державного перевороту визріли у П.Скоропадського самостійно і здійснював він їх самотужки. «Німецьке командування, як тільки дізналося про наміри генерала Скоропадського, розпочало з ним переговори і оголосило йому про свій нейтралітет із цього приводу», – наголошують автори¹⁷.

Таку позицію намагається аргументувати Г.Папакін. На його думку, «німці не стільки допомагали Павлу Скоропадському, скільки дотримувалися поблажливого нейтралітету, а іноді діяли просто провокаційно, як під час свого вторгнення до приміщення Центральної Ради 28 квітня, напередодні перевороту або брутального розгону Січових стрільців 30 квітня, вже після нього. Німецькі військовики пам'ятали генерала Скоропадського по фронту і не дуже довіряли йому. У випадку, коли б він не зміг протягом 29 квітня зайняти всі важливі об'єкти Києва або ж зустрів хоч якийсь серйозний опір, німецька адміністрація відмовилася б від попередніх домовленостей. Тоді б сам Скоропадський почув від генерала В.Гренера історичну фразу: «занадто пізно». За таких обставин за планами військового командування мала бути введена комендантська година і безпосереднє правління окупаційної армії»¹⁸.

На жаль, досвідчений дослідник-архівист не підтверджує висловленого жодним посиланням на реальний факт чи документ. Мабуть, за всіх бажань цього

зробити взагалі не можна – такі документи не могли народитися, оскільки австро-німецька сторона заявляла про «нейтралітет», «про людське око», як дипломатичне прикриття своєї справжньої ролі в подіях – натхненника, організатора й основної, вирішальної сили державного перевороту.

Можна зрозуміти і П.Скоропадського, який пізніше з очевидною виправдальною метою дуже обережно згадував про «офіційний нейтралітет» окупантів – він вповні прикметно, зокрема, зауважував: «Як я чув, ця нейтральність, звичайно, була швидше на нашу користь»¹⁹. Коли ж вчитуєшся в мемуари генерала, важко зрозуміти, що він взагалі конкретно (окрім отримання інформації та розмов) робив у критичні години державного перевороту. Створюється враження, що, принаймні, він сам безпосередньо взагалі нічим не керував, не впливав на події.

Навіть акт обрання П.Скоропадського гетьманом пройшов за його присутності лише на самій останній стадії (коли все було готове), в усякому разі без втручання у процес вирішення питання хліборобами-власниками²⁰, якими, вочевидь, диригувала інша сила. І цією силою були окупанти.

***

Сучасні дослідники по-різному оцінюють період правління П.Скоропадського. Одні вважають його «бюрократично-військовою диктатурою»²¹. Інші застерігають, що, прийшовши до влади, гетьман отримав диктаторські повноваження, але вони значною мірою були обмежені присутністю окупаційних військ²². Дехто визначає гетьманську державу як «український різновид маріократії»²³.

Останній термін, мабуть, має на меті, не міняючи нічого по суті, хоч трішки завуалювати наукоподібним словотворенням визначення, яке дуже істотно зачіпає національне самолюбство – «маріонетковий режим».

Загалом, видається, втручатися в додаткові суперечки з приводу означеного предмета не надто раціонально. Достатньо звернутися до відомих документів, що походили з табору німецьких дипломатів і військової адміністрації, і все відразу стає на свої місце, гранично прояснює ситуацію.

2 травня 1918 р. посол фон Мумм повідомляв у Берлін: «За спиною нового уряду стоїть у першу чергу єдина авторитетна в даний час у країні влада – німецьке верховне командування».

Тому можна розраховувати, що нові правителі підуть назустріч будь-якому бажанню генерала Гренера і моєму (тут і далі підкреслено мною – В.С.) як особистого, так і ділового характеру. ...Дедалі сильне обмеження уряду, ніж те, яке уже проведено до консолідації відносин (дуже вдалий дипломатичний термін – В.С.), не рекомендується...»²⁴.

Та й справді, чого можна було ще домагатися, коли штаб Ейхгорна із задоволенням констатував, що «на даний момент Скоропадський знаходиться цілком і повністю під впливом головного командування»²⁵.

А щоб жодних сумнівів ні у кого не виникало та з рішучим бажанням розставити усі крапки над «і», той же штаб фельдмаршала запропонував відмовитися «від фікції дружньої країни (wenn endlich die Fiktion vom befreundeten Land aufhört), в якій ми повинні просити дозволу на свої дії у безтолкових або неохайних українських комісарів і комендантів. Головне командування потурбується про те, щоб найменші безпорядки були в корені придушені найрішучішим чином. У цих випадках буде користуватися підтримкою нового уряду»²⁶.

Німецьке міністерство закордонних справ цілком слушно вичитало в наведених словах буквально наступне: «Передусім необхідно відмовитися від політики, яка зводиться лише до фікції дружньої країни. Новий уряд буде робити те, що ми вважаємо за необхідне...» і, бажаючи у найменших деталях погодити

дипломатичні дії з військовими, просило уточнити: «Чи означає це, що ми повинні поводитися з Україною не як із державою, яка знаходиться з нами в мирних відносинах, а лише як з окупованою областю»²⁷.

Німецький посол принципово погоджувався з безпардонною лінією військових, у чому він неодноразово запевняв берлінське начальство. Однак, відповідно до свого дипломатичного фаху, боязко висловлював думку про те, що бажано «підтримувати в Україні фікцію *самостійної* дружньої держави постільки, оскільки це збігається з нашими інтересами». Серед причин здійснення такої тактики фон Мумм виділив такі: «..Необхідно рахуватися із суспільною думкою у нас, а також у нейтральних і ворожих нам країнах; необхідно рахуватися з авторитетом українського уряду серед населення, який ми підірвемо, якщо надто різко покажемо, що він [уряд] є лише лялькою (nur Puppe) в наших руках (он як! – В.С.), а урядові установи обслуговують винятково наші інтереси»²⁸.

Що ж до персони П.Скоропадського, то її не надто шанували і перебування при владі ставили в пряму, першочергову залежність «від того, чи залишиться він під німецьким впливом»²⁹.

Принагідно можна зазначити, що німці вважали брутальні образи на адресу українських діячів цілком виправданими³⁰.

Новопостала ж влада мовчазно все зносила, бо і в зверненнях до власного народу єдиним аргументом мала все ту ж військову силу, від якої і сама потерпала. Дуже наочно це видно, зокрема, з телеграми товариша (заступника) міністра внутрішніх справ М.Вороновича губернським старостам від 13 травня 1918 р. Урядовий чиновник наказував: «Повідомити населення всіма заходами, а саме: шляхом оголошення на повітових зборах, повідомлення в місцевих офіційних і неофіційних газетах від вашого імені, шляхом розклеювання на помітних місцях відповідних оголошень про те, що вся влада в Україні належить гетьману всієї України Павлу Скоропадському, який визнаний військовим командуванням – німецьким і австро-угорським (підкреслено мною – В.С.), яке виявило готовність у разі необхідності підтримувати цю владу збройною силою і суворо карати за непослух цій владі у повній єдності з українською адміністрацією»³¹.

Отже, всі політичні гравці дуже добре знали свою справжню роль у тогочасному суспільному процесі і ще не навчилися маскувати її.

То ж перша характеристика, яка сама собою напрашується при аналізі подібних документів (а вони побудовані здебільшого на реалістичній, часом надзвичайно точній оцінці ситуації), зумовлює нагальну, невідворотну потребу звернення до такого терміна як «маріонетковість». І перевершити, «перекрити» її не в силах будь-які інші визначення режиму, започаткованого в Україні 29 квітня 1918 р. Вони в кращому разі можуть лише доповнювати, часом «прикрашати» його сутність і спрямування.

Для з'ясування особливостей формування гетьманської концепції побудови Української Держави важливо встановити справжній ступінь національної самостійності (національного компонента) як з погляду теоретичних уяв, так і з погляду практичної його реалізації у сформованій політичній системі.

Сукупність нормативно-правових актів, якими проголошувався, визнавався, закріплювався, гарантувався суверенітет України, складався з двох великих груп: власне українських, національно-державних і міжнародних. Своєю чергою, кожна із цих частин поділяється на ряд різновидів. Так, національно-правові документи були розраховані на регуляцію як загальних, так і специфічних сфер життєдіяльності створеної політичної системи. До перших відносяться, зокрема, законодавчі акти, оголошені гетьманом 29 квітня 1918 р. П.Скоропадський доручив написати законопроекти новоутвореного державного організму члену Української народної громади правнику О.Палтову. Останній підготував проект відозви, яка після кількох редакційних правок була підписана гетьманом.

Цей документ отримав назву «Грамота до всього українського народу» і був оголошений 29 квітня 1918 р.³² Згідно з цією грамотою, Скоропадський тимчасово перебирав у свої руки повноваження керівника держави, проголошуючи себе «гетьманом всієї України». Безпосереднє ж управління новим державним утворенням покладалося на Раду Міністрів. Центральна Рада та всі земельні комітети розпускалися, а міністри УНР, їхні товариші (заступники) звільнялися зі своїх посад.

Частина документа має програмний характер. Передбачалося прийняття нового закону про вибори до Українського сейму. В Україні повною мірою відновлювалися «права приватної власності – як фундаменту культури і цивілізації». Оголошувалася свобода купівлі та продажу землі. Водночас повідомлялося, що планується низка заходів щодо обмеження поміщицького землеволодіння. В економічній та фінансовій сферах надавався простір приватному підприємництву. Поряд із цим, передбачалося покращити умови праці залізничників, розв'язати робітниче питання. Офіційною назвою скасованої Української Народної Республіки стала Українська Держава³³.

Крім грамоти, О.Палтов підготував також проекти основних законів Української Держави, які одержали загальну назву «Закони про тимчасовий державний устрій України». Сповідуючи монархічні погляди, які повністю поділяли члени УНГ та Союзу земельних власників, відомий правник за зразок взяв «Проект Основного закону Російської імперії (1905 р.)». П.Скоропадський про це дізнався лише через деякий час, хоча для його сучасників походження, ідеї документа, сутність проведеної «операції» не були секретом³⁴. О.Палтов пропонував проголосити Українську Державу спадковою конституційною монархією на чолі з королем. Другий розділ проекту «Державний лад і голова держави» він запозичив з аналога 1905 р. практично без змін. Однак П.Скоропадський не в усьому підтримав запропонований варіант. Зокрема, він не дав згоди на проголошення України монархією, запропонувавши, відповідно до національної традиції, назвати керівника держави гетьманом. Не побажав він іменуватися і президентом, що загалом логічно, адже не відповідало сутності функцій глави держави, що на той час цілком окреслилися. П.Скоропадський вніс до проекту ще один істотний момент, який стосувався періоду правління. Влада гетьмана проголошувалася тимчасовою – до скликання Українського сейму (парламенту), який мав вирішити подальшу долю України³⁵.

Врешті цей закон отримав назву «Про гетьманську владу». Згідно з його положеннями, П.Скоропадський отримав необмежені права. Він зосереджував у своїх руках не тільки виконавчу, а й законодавчу та судову владу, мав фактично диктаторські повноваження:

«1. Влада управління належить виключно до гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2. Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3. Гетьман призначає отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів формує кабінет і представляє його у повному складі на затвердження гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує кабінет у повному його складі. Гетьман приймає і звільняє інших урядових осіб у разі для останніх не обґрунтовано законом іншого порядку призначення і звільнення.

4. Гетьман є вищий керівничий усіх зносин Української Держави з закордонними державами.

5. Гетьман є Верховний Воєвода Української Армії і Фльоти...»³⁶.

Сутнісна оцінка повноважень, які отримав П. Скоропадський, дає підстави для висновку, що його правління було авторитарним, стало однією з форм диктатури. Воно мало й певну маріонеткову заданість. І з перших днів встановлення гетьманського режиму П.Скоропадський мав дбати про зменшення рівня

своєї залежності від командування військ країн Четверного союзу, які були дійсними господарями становища в Україні, а відтак шукав важелі посилення власного впливу на події.

Другий закон мав назву «Про віру». Він визначав православ'я державною релігією в Україні. Представники інших конфесій мали право вільно відправляти богослужіння за своїми обрядами.

Третій закон «Права і обов'язки українських козаків і громадян» передбачав, що громадяни були зобов'язані захищати свій рідний край. У новій державі всі мали платити встановлені законом податки та відбувати передбачені законодавством повинності. Громадяни могли вільно продавати і купувати майно, вибирати помешкання й вільно виїжджати за кордон. Будь-чия власність оголошувалася непорушною. Примусове вивласнення майна закон допускав тільки за відповідну плату. Кожний громадянин мав право утворювати громади і спілки, вільно висловлювати усно й письмово свої думки.

Четвертий з оголошених документів – «Про закони» – визначав порядок прийняття вищих державницьких актів Української Держави. Їх мало готувати кожне міністерство і після обговорення в Раді Міністрів подавати на затвердження гетьманові.

П'ятим був закон «Про Раду Міністрів і про міністрів». Згідно з ним, уряд визначав основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики держави. Отаман (голова) Ради Міністрів та члени кабінету були підзвітні гетьманові за загальний хід державного управління. Кожний із них відповідав за свій напрям роботи.

Наступний акт – «Про фінансову раду» визнавав останню найвищою державною установою з питань фінансової політики та кредиту. Членів ради призначав гетьман, але в обов'язковому порядку до неї входили голова Ради Міністрів, міністр фінансів і державний контролер.

Останнім був закон «Про Генеральний суд». Генеральний суд мав стати вищим захисником закону та Вищим судом України³⁷.

Ці сім законів стали правовою основою функціонування Української Держави.

Гетьман та його уряд обіцяли захищати інтереси всіх соціальних верств населення України, забезпечити рівномірну участь усіх суспільних класів у державотворчому процесі. Однак це завдання було априорі нездійсненим.

Відразу ж після зміни влади було утворено Центр українських партій (ЦУП), який мав координувати їхні дії під час переговорів із німецьким командуванням, до якого було вирішено відрядити делегацію. ЦУП зробив усе можливе, щоб блокувати формування гетьманського уряду. П.Скоропадський, навпаки, прагнув якнайшвидше сформувати свій кабінет. Виконати це завдання було доручено голові Ради Міністрів М.Устимовичу (Сахно-Устимовичу) – інженеру-технологу, одному з лідерів УНГ. Він мав залучити до роботи в новому уряді представників поміркованих українських партій та організацій. Однак М.Устимович не впорався з поставленим перед ним завданням. Фактично це був перший незначний успіх ЦУП щодо блокування дій П.Скоропадського, позбавлення його широкої політичної підтримки. Тому вже 30 квітня гетьман доручив формування кабінету відомому вченому та громадському діячеві М.Василенку. Перед ним було поставлено завдання до 1 травня, тобто за добу, завершити створення уряду.

Однак формування уряду виявилось справою об'єктивно складною. Розуміння й підтримки в суспільстві кроки нової влади не знайшли.

Мабуть, можна почасти погодитися з висновком Г.Папакіна про те, що «державний переворот та відновлення старовинної національної форми правління – гетьманату – на чолі з нащадком гетьманського роду Павлом Скоропадським стали єдиним шляхом подолання... системної суспільної кризи»³⁸. Почасти – тому, що справді було реалізовано один зі шляхів до подолання наявної суспіль-

ної кризи. Однак вважати використаний варіант єдиною можливістю виходом із ситуації навряд чи можна.

Г.Папакін добре розуміє, що його висновок може бути переконливим лише в разі підтвердження ретроспективним аналізом досвіду 1918 р. Однак саме в цьому елементі він припускається очевидних маніпулювань добре відомими фактами. Історик стверджує, що повалення Центральної Ради «було визнано закономірним фактично всіма політичними силами країни, крім більшовиків та збанкрутілої партії українських есерів...»³⁹. Пославшись на свідчення функціонерів гетьманату про підтримку режиму антисоціалістичним блоком, «за яким ішли й росіяни, і євреї, й українці, і поляки, й кадети і октябристи», на прихильне ставлення до П.Скоропадського дипломатичних і військових представників Німеччини та Австро-Угорщини, інтерес офіційних кіл Франції, яка діяла через масонську агентуру (С.Моркотун), Г.Папакін наголошує: «Таким чином можна стверджувати, що проголошення Української Держави 29 квітня 1918 р. не викликало широкого спротиву в суспільстві, за винятком мітингово-анархічних заходів, спровокованих українськими есерами. Навколо гетьмана об'єдналися практично всі політичні рухи, правіші за соціалістів, – самостійники, хлібороби-демократи, представники російських політичних партій та союзів, польські громадські сили, впливові ділові кола (Союз промисловців, торговців і фінансистів – Протофіс), а також широкі непартійні маси землевласницького населення. Він користувався також зовнішньою підтримкою, причому як центральних держав, так і таємних представників Антанти»⁴⁰.

Із фактологічною стороною наведеного пасажу не можна не погодитися, чого ніяк не можна зробити щодо підсумкової оцінки, боцімто це був «широкий спектр політичної підтримки»⁴¹. Зовсім навпаки, предметний, комплексний аналіз розстановки класово- і національно-політичних сил у 1918 р. переконує в тому, що «у спектрі українських політичних структур практично не виявилось послідовних і кількісно більш-менш помітних консервативних чинників»⁴². І найперше свідчення тому – персонально-партійний склад уряду, контури якого вимальовувалися лише на 2 травня 1918 р.

Гетьман запропонував відомому полтавському земському діячеві Ф.Лизогубу посаду прем'єра, а 3 травня остаточно затвердив склад Ради міністрів: голова уряду, міністр внутрішніх справ та тимчасово виконуючий обов'язки міністра пошт і телеграфів – Ф.Лизогуб; міністр фінансів – А.Ржепецький (кадет); міністр торгівлі і промисловості – С.Гутник (кадет); міністр продовольчих справ – Ю.Соколовський (кадет); міністр праці – Ю.Вагнер (партія народних соціалістів); міністр народної освіти і тимчасово виконуючий обов'язки міністра закордонних справ – М.Василенко (кадет); міністр народного здоров'я – В.Любинський (Українська народна громада); міністр шляхів – Б.Бутенко (Українська народна громада); міністр судових справ – М. Чубинський; державний контролер – Г.Афанасьєв; тимчасово виконуючий обов'язки міністра військових справ і флоту – начальник Генерального штабу О.Сливинський.

2 травня державним секретарем Української Держави гетьман призначив М.Гижицького, але через два тижні на цій посаді його замінив приват-доцент Київського університету І.Кістяківський. 10 травня портфель міністра земельних справ отримав В.Колокольцев, а через декілька днів професор В.Зіньківський очолив Міністерство сповідань. На чолі Міністерства військових справ став О.Рогоза. До уряду входили українці-ліберали Ф.Лизогуб, М.Василенко, В.Любинський, Б.Бутенко, В.Зіньківський, І.Кістяківський та М.Чубинський. Серед міністрів були й представники інших національностей: поляк А.Ржепецький, єврей С.Гутник, німець Ю.Вагнер та росіянин Г.Афанасьєв.

Значний вплив у першому гетьманському кабінеті мали кадети, яких запросив до уряду М.Василенко, керуючись при цьому більше принципом фахової

придатності, а не партійної належності. У рядах партії народної свободи не було єдності у ставленні до особи П.Скоропадського. Стосовно ж питання про право членів партії брати безпосередню участь у роботі нового уряду в її керівних органах сформувалися чотири позиції: перша – увійти до Ради міністрів як урядовій партії; друга – дозволити персональне входження до кабінету; третя – вироблення певних умов співпраці з П.Скоропадським, при їх неприйнятті відкликання всіх своїх міністрів і четверта – категорична заборона участі в роботі гетьманського уряду. Остаточо вирішити це питання мав Конгрес кадетів в Україні, який розпочав свою роботу 12 травня 1918 р. у Києві. Після тривалого обговорення форум дозволив персональне входження своїм членам до Ради Міністрів Української Держави. Програмою їх діяльності в уряді мали стати такі вимоги: російській мові надати права державної нарівні з українською; в основу відновлення зруйнованого господарства слід покласти тверду адміністративну владу; розпуск демократичних міських і земських органів самоврядування; відміна восьмигодинного робочого дня та обмеження у правах робітничих організацій⁴³.

Отже, з травня 1918 р. представники партії кадетів – загальноросійської, а не української становили переважну більшість у Раді Міністрів Української Держави. Міністри-кадети намагалися законодавчо закріпити в державному будівництві України рішення власного партійного форуму, які не у всьому відповідали українським національним інтересам. Під їх тиском уряд заборонив друковані органи УПСР – «Боротьба» та Селянської Спілки – «Народна Воля». Часописи «Робітнича газета», «Нова Рада» потрапили під жорстку цензуру. Заборонялася критика кабінету міністрів, проведення зборів, мітингів та маніфестацій. Волосні земства було замінено волосними комітетами. Членів цих органів призначав губернський староста. П.Скоропадський погодився з деякими положеннями аграрної програми партії народної свободи та затвердив низку її соціально-економічних вимог. Однак гетьман не підтримав пропозицій кадетів у національно-культурному будівництві.

Державний переворот в Україні та прихід до влади П.Скоропадського вітали також підприємницькі кола. 15–18 травня у Києві відбувся з'їзд представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства (Протофісу), на який прибуло близько тисячі делегатів. Установчий з'їзд Протофісу об'єднав більше двадцяти промислових спілок, що діяли на території України. Основне завдання Союзу полягало в об'єднанні всіх відповідних організацій для обговорення і з'ясування проблем піднесення економіки України. Делегати з'їзду вітали нову владу в Україні і висловили цілковиту підтримку гетьманові П.Скоропадському.

Значна увага надавалася аграрному питанню. З'їзд вітав відновлення в Україні приватної власності на землю. Головною метою земельної політики було визнано досягнення найвищої продуктивності сільського господарства. Була прийнята спеціальна додаткова постанова, яка вимагала повернення відібраних селянами землі та майна колишнім власникам із виплатою відшкодування. Проблеми малоземельних селян пропонувалося вирішити через розвиток промислу.

З'їзд окремо розглянув питання взаємовідносин підприємців і робітників. В ухваленій резолюції вказувалося на необхідність чіткого регламентування прав робітників, але без права їхнього втручання у справи підприємців та діяльність адміністрації; перегляду прийнятого Тимчасовим урядом закону про свободу страйків; унормування тривалості робочого дня⁴⁴. Форум підприємців ухвалив окрему резолюцію з питань фінансової політики, де вказувалося на необхідність налагодження кредитної системи в державі.

У центрі уваги з'їзду Протофісу знаходилися й питання необхідності реформування місцевого самоврядування в державі. З'їзд запропонував гетьманові та його урядові внести зміни до міського статуту, зокрема, збільшити відсоток ценових елементів у міських думках, підвищити віковий і прожитковий ценз та

вести 3-куріальну систему виборів. Вищий орган Протофісу закликав своїх делегатів взяти активну участь в економічному та політичному житті гетьманату. Він поставив завдання залучати своїх членів до роботи в центральних і місцевих органах влади. Після закінчення з'їзду до П.Скоропадського направили спеціальну делегацію, яка ознайомила нового керівника України із заявою про готовність цієї політичної сили, яку визнати національно-українською ніяк не можна, співпрацювати з новим режимом.

Отже, соціальною базою державного перевороту 29 квітня 1918 р. і гетьманського режиму були підприємницькі та землевласницькі кола України, частина заможного селянства і праві консервативні партії. Всі вони були незадоволені тими змінами, що сталися після лютого 1917 р., політикою Центральної Ради та сподівалися, що нова влада допоможе їм вирішувати проблеми, як вони їх вирішували упродовж попередніх десятиліть і століть. Іншими словами, внаслідок державного перевороту до влади повернулися ті класи, які панували в дореволюційний час.

Відтак новопосталий режим відразу ж опинився в об'єктивній конфронтації зі зрушеннями, тенденціями, процесами, які були домінантою суспільного життя та сил, що їх репрезентували останні 14 місяців. Подальші перспективи народженої в ході перевороту політичної системи величезною мірою залежали від результатів зіткнення різноспрямованих векторів, альтернатив розвитку, що є предметом окремої, спеціальної наукової розмови.

¹ Історія українського війська. Друге доп. вид. – Вінніпег, 1953. – С.385.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр.1. – Арк. 2–4.

³ *Скоропадський П.* Спомини. – К., 1992. – С.89–90.

⁴ ЦДАВО України. – Ф.3690. – Оп.1. – Спр.17. – Арк. 45–46.

⁵ Там само. – Арк. 49–51.

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф17. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.57.

⁷ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). – Москва, 1936. – С. 49, 50, 55.

⁸ Там же. – С. 89.

⁹ Там же. – С. 49–50.

¹⁰ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917 – 1923 рр.: У 2-х т. – Т.П. Українська Гетьманська держава. – Ужгород, 1932. – С.31–32.; *Скоропадський П.* Спомини. – С.100–101; Крах германской оккупации на Украине. – С. 49–50.

¹¹ *Дмитришин В.* Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 р.: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С.107.

¹² Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К.,1992. – С.87–88.

¹³ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 153.

¹⁴ Там само. – С. 154, 156, 157.

¹⁵ Там само. – С. 153.

¹⁶ Там само. – С. 154.

¹⁷ *Отт-Скоропадська О., Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський. Коротка хроніка життя (1873–1945) // *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – С. 40.

¹⁸ *Папакін Г.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – К., 2003. – С. 14.

¹⁹ Там само. – С. 156.

²⁰ Там само. – С. 155.

²¹ *Пеленський Я.* Передмова. Спогади гетьмана Павла Скоропадського (кінець 1917 – грудень 1918) // *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – С. 23.

²² *Пиріг Р.Я., Проданюк Ф.М.* Павло Скоропадський: штрихи до політичного портрета // Укр. іст. журн. – 1992. – № 9. – С. 91–105; Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. – К., 1998. – С. 11–125.

- ²³ Мироненко О. Крах маріократії П.Скоропадського // Історико-політичні уроки української державності. – Київ; Донецьк, 1998. – С.173.
- ²⁴ Крах германской оккупации на Украине. – С. 60.
- ²⁵ Там же. – С. 61.
- ²⁶ Там же. – С. 62.
- ²⁷ Там же. – С. 64.
- ²⁸ Там же. – С. 65.
- ²⁹ Там же. – С. 63.
- ³⁰ Там же. – С. 57.
- ³¹ Гражданская война на Украине 1918–1920: Сб. документов и материалов в 3-х т., 4-х кн. – Т.1. – Кн.1: Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории. – К., 1967. – С.145.
- ³² Державний вістник. – 1918. – № 1. – 16 травня; Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі Конституції України. – К., 1992. – С.82.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Див., напр.: Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; Ленинград, 1930. – С.37.
- ³⁵ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.178–180.
- ³⁶ Державний вістник. – 1918. – № 1. – 16 травня; Конституційні акти України. 1917–1920. – С. 84.
- ³⁷ Там само. – С. 85–86.
- ³⁸ Папакін Г. Назв. праця. – С. 46.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ Там само. – С. 46–47.
- ⁴¹ Там само. – С. 47.
- ⁴² Історія України. Навчальний посібник. Вид. 3-е, доп. і перероб. – К., 2002. – С. 236.
- ⁴³ ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр.109. – Арк. 10–13.
- ⁴⁴ Известия союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 19 мая.

The article analyses the reasons for coup d'etat in Ukraine on April 29, 1918, correlation of objective and subjective factors in the process of its realization, clears up specific positions and behavior of different political forces during change of authorities. Measures taken during first days of existence of Ukrainian State in order to consolidate P.Skoropads'kyi's hetman regime are traced.